

ISSN: 1814-6961 (print)
ISSN: 2788-9718 (online)

Отан тарихы

Отечественная история

History of the Homeland

Үш айда бір рет шығатын ғылыми журнал
2025. № 28 (3)

РЕДАКЦИЯ

Бас редактор

Қабылдинов Зиябек Ермұханұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының бас директоры (Қазақстан Республикасы, Алматы қ.)

Редакциялық алқа

Әбіл Еркін Аманжолұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан Республикасы, Астана қ.)

Абдырахманов Толобек Әбілұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Қырғыз Республикасы Ұлттық ғылым академиясының корреспондент-мүшесі (Қырғыз Республикасы, Бішкек)

Апендиев Тимур Әкімханұлы – PhD докторы, доцент, жетекші ғылыми қызметкер, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты (Қазақстан Республикасы, Алматы қ.)

Горшенина Светлана Михайловна – PhD, тарих ғылымдарының кандидаты; CNRS Eur'Orbem, UMR 8224, CNRS/ Sorbonne университетінің зерттеу бөлімінің директоры (Франция, Париж)

Исмағұлов Оразақ Исмағұлұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР Қазақстан Республикасы Ұлттық музейінің физикалық антропология зертханасының меңгерушісі (Қазақстан Республикасы, Астана қ.)

Шиндзи Като – PhD (археология бойынша), Нарадағы мәдени құндылықтардың ұлттық ғылыми-зерттеу институты (Жапония, Нара)

Бирсель Каракоч – Уппсала университетінің түркі тілдерінің профессоры (Швеция, Уппсала қ.)

Мионг Сун-ок – антропология ғылымдарының докторы, қауымдастырылған профессор (Корея, Сеул)

Қозыбаева Махаббат Маликовна – PhD доктор; Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің «Алаш» мәдениет және рухани даму институтының жетекші ғылыми қызметкері (Қазақстан Республикасы, Астана қаласы)

Моррисон Александр – PhD, NewCollege профессоры, Оксфорд (Ұлыбритания, Оксфорд)

Мотузаите-Матузевичюте Гидре – археология ғылымдарының докторы, профессор, Вильнюс университетінің «Биоархеология» ғылыми орталығының жетекшісі (Литва, Вильнюс)

Муминов Әшірбек Құрбанұлы – тарих ғылымдарының докторы, арабтанушы, профессор; ИКҰ (Орталық Азия) ұйымдастыру қызметінің бас директорының кеңесшісі (Түркия, Стамбул)

Нұрсан Әлімбай – тарих ғылымдарының кандидаты, профессор, Ш.Ш.Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының бас ғылыми қызметкері (Қазақстан Республикасы, Алматы қ.)

Отенова Гүлфира Елубайқызы – тарих ғылымдарының докторы, Ә. Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің профессоры (Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.)

Оутрам Алан – археология ғылымдарының докторы, Эксетер университетінің археология және тарих кафедрасының профессоры (Ұлыбритания, Эксетер)

Романова Екатерина Назаровна – Солтүстіктің байырғы халықтарының мәселелері және гуманитарлық зерттеулер институтының этнологиялық зерттеулер орталығының жетекшісі (АН СР(Ы) ХР) (Ресей Федерациясы, Якутск қ.)

Рюосуке Оно – Васеда университетінің тереңдетілген гуманитарлық зерттеулер орталығының доценті (Жапония, Токио)

Сәбитов Жақсылық Мұратұлы – Жошы Ұлысын зерттеу ғылыми институтының директоры, PhD доктор (Қазақстан Республикасы, Астана қаласы)

Томохико Уяма – PhD докторы, Хоккайдо университетінің славян және еуразиялық зерттеулер орталығының профессоры (Жапония, Саппоро)

Финке Питер – PhD докторы, Цюрих университетінің Макс Планк институтының профессоры (Швейцария, Цюрих)

Шотанова Ғалия Айтжанқызы – тарих ғылымдарының кандидаты, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының жетекші ғылыми қызметкері (Қазақстан Республикасы, Алматы қ.)

Жауапты редактор

Абдулина Ақсұңқар Тұрсынқызы

Жауапты хатшы және редактор

Мырзаходжаев Қуаныш Мәдиұлы

Редакторлар

Қасымова Дидар Бейсенғалиқызы

Черниенко Денис Аркадьевич

Досымбетов Нұрлыбек Айдарбекұлы

Көбеев Рүстем Джаулыбайұлы

Техникалық көмек

Қонырбеков Медет Жаугаштыұлы

Зікірбаева Венера Серікқызы

Копеева Сания Жуматайқызы

РЕДАКЦИЯ

Главный редактор

Кабульдинов Зиябек Ермуханович – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, генеральный директор Института истории и этнологии имени Ч.Ч. Валиханова (Республика Казахстан, г. Алматы)

Члены редакционной коллегии

Абиля Еркин Аманжолович – доктор исторических наук, профессор (Республика Казахстан, г. Астана)

Абдырахманов Толобек Абилович – доктор исторических наук, профессор, член-корреспондент НАН КР (Кыргызская Республика, г. Бишкек)

Апендиев Тимур Акимханович – PhD, ассоциированный профессор, ведущий научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова (Республика Казахстан, г. Алматы)

Горшенина Светлана Михайловна – доктор PhD, кандидат исторических наук; директор по исследованиям CNRS Eur'Orbem, UMR 8224, CNRS/Университет Сорбонны (Франция, г. Париж)

Исмагулов Оразак Исмагулович – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, заведующий лабораторией физической антропологии Национального музея РК (Республика Казахстан, Астана)

Като Синдзи (Shinji Kato) – PhD (в области археологии), Национальный научно-исследовательский институт культурных ценностей в Наре (Япония, г. Нара)

Бирсель Каракоч, профессор тюркских языков, Уппсальский университет (Швеция, г. Уппсала)

Мионг Сун-ок – доктор антропологии, ассоциированный профессор (Корея, г. Сеул)

Козыбаева Махаббат Маликовна – доктор PhD; ведущий научный сотрудник Института культуры и духовного развития «Алаш» Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева (Республика Казахстан, Астана)

Моррисон Александр – PhD, профессор NewCollege, Оксфорд (Великобритания, Оксфорд)

Мотузаите-Матузевичюте Гидре – доктор археологии, профессор, руководитель Научного центра «Биоархеология» Вильнюсского университета, (Литва, г. Вильнюс)

Муминов Аширбек Курбанович – доктор исторических наук, арабист, профессор; консультант Генерального директора по организационной деятельности ОИК (Центральная Азия), (Турция, Стамбул)

Нурсан Алимбай – кандидат исторических наук, профессор, главный научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова (Республика Казахстан, г. Алматы)

Отеева Гульфира Елубаевна – доктор исторических наук, профессор Павлодарского педагогического университета им. А.Х. Маргулана (Республика Казахстан, г. Павлодар)

Оутрам Алан – доктор археологических наук, профессор департамента археологии и истории университета Эксетере (Великобритания, г. Эксетер)

Романова Екатерина Назаровна, руководитель Центра этнологических исследований Института гуманитарных исследований и проблем малочисленных народов Севера (ИГИ АН РС(Я)) (Российская Федерация, г. Якутск)

Рюосуке Оно – доцент, Центр перспективных гуманитарных исследований, Университет Васеда (Япония, г. Токио)

Сабитов Жаксылык Муратович – директор Научного института изучения Улуса Джучи, доктор PhD (Республика Казахстан, г. Астана)

Томохико Уяма – PhD, профессор Центра славянско-евразийских исследований университета Хоккайдо (Япония, г. Саппоро)

Финке Петер, доктор PhD, профессор Института Макса Планка, университет Цюриха (Швейцария, г. Цюрих)

Шотанова Галия Айтжановна – кандидат исторических наук, ведущий научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова (Республика Казахстан, г. Алматы)

Ответственный редактор

Абдулина Аксункар Турсуновна

Ответственный секретарь и редактор

Мурзаходжаев Куаныш Мадиевич

Научные редакторы:

Касымова Дидар Бейсенгалиевна

Черниенко Денис Аркадьевич

Досымбетов Нурлыбек Айдарбекович

Кубеев Рустем Джаулыбайулы

Техническое сопровождение

Конырбеков Медет Жаугаитиевич

Зикирбаева Венера Сериковна

Копеева Сания Жуматаевна

EDITORIAL TEAM

Editor-in-Chief

Kabul'dinov Ziyabek Ermukhanovich – Doctor of Historical Sciences Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, general Director of Valikhanov Institute of History and Ethnology (Republic of Kazakhstan, Almaty)

Editorial board members

Abil Erkin Amanzholovich – Doctor of Historical Sciences, Professor (Republic of Kazakhstan, Astana)

Abdyrakhmanov Tolobek Abilovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of the Kyrgyz Republic (Kyrgyz Republic, Bishkek)

Apendiev Timur Akimkhanovich – PhD, associate professor, leading researcher at the Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology (Republic of Kazakhstan, Almaty)

Gorshenina Svetlana Mikhailovna – PhD, Candidate of Historical Sciences; Research Director of CNRS Eur'Orbem, UMR 8224, CNRS/Sorbonne University (France, Paris)

Ismagulov Orazak Ismagulovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Head of the Laboratory of Physical Anthropology of the National Museum of the Republic of Kazakhstan (Republic of Kazakhstan, Astana)

Shinji Kato – PhD (Archaeology), Nara National Research Institute for Cultural Properties (Japan, Nara)

Birsel Karakoch – Professor of Turkic Languages, Uppsala University (Sweden, Uppsala)

Myong Soon-ok – PhD (Anthropology), Associate Professor (Seoul, Korea)

Kozybaeva Makhabbat Malikovna – PhD; Leading Researcher, Institute of Culture and Spiritual Development «Alash» of the L.N. Gumilyov Eurasian National University (Republic of Kazakhstan, Astana)

Morrison Alexander – PhD, Professor, New College, Oxford (United Kingdom, Oxford)

Motuzaitė-Matuzevichute Gidrė – Doctor of Archaeology, Professor, Head of the Scientific Center «Bioarchaeology» of Vilnius University, (Lithuania, Vilnius)

Muminov Ashirbek Kurbanovich – Doctor of Historical Sciences, Arabist, Professor; Consultant to the Director General for Organizational Activities of the OIC (Central Asia), (Turkey, Istanbul)

Nursan Alimbay – Candidate of Historical Sciences, Professor, Chief Researcher at the Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology (Republic of Kazakhstan, Almaty)

Otepova Gulmira Elubayevna – Doctor of Historical Sciences, Professor at the A. Margulan Pavlodar Pedagogical University (Republic of Kazakhstan, Pavlodar)

Outram Alan – Doctor of Archaeological Sciences, Professor of the Department of Archaeology and History, University of Exeter (Great Britain, Exeter)

Romanova Ekaterina Nazarovna – Head of the Center for Ethnological Research, Institute for Humanitarian Research and Problems of Indigenous Peoples of the North (IHR RAS (Yakutia)) (Russian Federation, Yakutsk)

Ryuosuke Ono – Associate Professor, Center for Advanced Humanitarian Studies, Waseda University (Japan, Tokyo)

Sabitov Zhaksylyk Muratovich – Director of the Scientific Institute for the Study of the Ulus of Jochi, PhD (Republic of Kazakhstan, Astana)

Tomohiko Uyama – PhD, Professor, Center for Slavic-Eurasian Studies, Hokkaido University (Japan, Sapporo)

Finke Peter – PhD, Professor, Max Planck Institute, University of Zurich (Switzerland, Zurich)

Shotanova Galiya Aitghanovna – Candidate of historical sciences, leading researcher at the Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology (Republic of Kazakhstan, Almaty)

Editor-in-Chief

Abdulina Aksunkar Tursunovna

Responsible Secretary and Editor

Murzakhodjaev Kuanysh Madievich

Scientific Editors:

Kasymova Didar Beysengalieva
Chernienko Denis Arkadyevich
Dosymbetov Nurlybek Aidarbekovich
Kubeev Rustem Dzhaubayuly

Technical support

Konyrbekov Medet Zhaugashtievich
Zikirbaeva Venera Serikovna
Kopeeva Saniya Zhumataevna

Published in the Kazakhstan
Otan tarikhyy
Has been issued as a journal
since 1998
ISSN: 1814-6961 (Print)
ISSN: 2788-9718 (Online)
2025. Vol. 28. Is. 3. Pp. 705-718
Journal homepage:
<https://otan.history.iie.kz>

FTAXP / МРНТИ / IRSTI 03.20

https://doi.org/10.51943/2788-9718_2025_28_3_705-718

1930-ШЫ ЖЖ. АШАРШЫЛЫҚ КЕЗЕҢІНДЕГІ БАЛАЛАР ТАҒДЫРЫ (БАТЫС ҚАЗАҚСТАН ӨңІРІ МЫСАЛЫНДА)

Ахметова Раушан Дюсенбековна¹, Конбай Ерке²

¹Шәкәрім университеті, Семей, Қазақстан
(20А-үй, Глинка көшесі, 071400 Семей, Қазақстан Республикасы)
Қауымдастырылған профессор, т.ғ.к.
<https://orcid.org/0000-0003-1359-0006>. E-mail: r.d.akhmetova@mail.ru

²Шәкәрім университеті, Семей, Қазақстан
(20А-үй, Глинка көшесі, 071400 Семей, Қазақстан Республикасы)
2 курс докторанты, тарих магистрі
<https://orcid.org/0009-0003-2678-945X>. E-mail: konbayyerke@gmail.com

© Ш.Ш. Уәлиханов атындағы ТЭИ, 2025

© Ахметова Р.Д., Конбай Е., 2025

Аңдатпа. *Kіріспе.* Мақалада 1920–1930-жылдары Батыс Қазақстанда ұжымдастыру, әскери коммунизмнің қатаң саясаты және стихиялық апаттар салдарынан орын алған балалар панасыздығы атты әлеуметтік құбылыстың себептері қарастырылады. Сонымен қатар балалар үйлеріндегі тәрбиеленушілердің тұрмыс жағдайлары зерттеледі. Балалардың панасыз қалуы саяси және экономикалық реформалардың тікелей салдары ретінде айқындалады. Кеңес өкіметінің Қазақстанның аймақтық ерекшеліктерін елемей 1931–1933 жылдардағы ашаршылыққа, халықтың жаппай қоныс аударуына әкеліп, оның нәтижесінде панасыз балалар саны күрт өсті. *Мақсаттар мен міндеттер.* Зерттеудің әдіснамалық негізін аштық салдарынан ата-анасыз қалған жетім балалардың санын анықтау мақсатында статистикалық дереккөздерді жүйелеу құрады. Ғылыми жұмыста тарихи-жүйелік және салыстырмалы-талдамалық тәсілдер қолданылып, балалар панасыздығы мәселесін аймақтық контекст аясында кешенді сипаттауға мүмкіндік берді. *Материалдар мен тәсілдер.* Зерттеудің әдіснамалық негізін аштық салдарынан ата-анасыз қалған жетім балалардың санын анықтау мақсатында статистикалық дереккөздерді жүйелеу құрады. Ғылыми жұмыста тарихи-жүйелік және салыстырмалы-талдамалық тәсілдер қолданылып, балалар панасыздығы мәселесін аймақтық контекст аясында кешенді сипаттауға мүмкіндік берді. *Нәтижелер.* Зерттеу барысында 1931–1933 жылдардағы ашаршылық салдарынан Батыс Қазақстанда балалар панасыздығының әлеуметтік феномен ретінде қалыптасуына ықпал еткен негізгі саяси және тарихи факторлар айқындалды. Сонымен қатар архивтік деректер негізінде панасыз балалардың саны, олардың тұрмыс жағдайы және мемлекеттік-қоғамдық құрылымдардың (балалар үйі мен көмекшілікке толмағандар комиссиялары) қызметі талданды. *Қорытынды.* Кеңестік кезеңде балалар панасыздығы мәселесі ресми деңгейде көтерілмеді. Ашаршылық жылдары мыңдаған қазақ баласының баспанасыз, аш-жалаңаш қалып, аса ауыр жағдайда өмір сүргендігі ашық түрде мойындалған жоқ және құпия сақталды. Бұл мәселені талқылау кеңестік билік үшін ішкі және сыртқы саяси қауіп ретінде бағаланды, өйткені мұндай ақпараттың таралуы мемлекет идеологиясының іргетасын шайқалтып,

Кеңес Одағының терең әлеуметтік-экономикалық қайшылықтары мен дағдарыстарын әшкерелеп, оның халықаралық беделіне нұқсан келтірер еді. Зерттеудің маңызы, аталмыш тарихи ақтаңдақты ғылыми тұрғыдан зерделеу арқылы XX ғасырдың 30-жылдарындағы әлеуметтік апаттардың шынайы бейнесін қалпына келтіруге және тарихи жадты жаңғыртуға үлес қосуында.

Түйін сөздер: Батыс Қазақстан, 1931–1933 жылдар, ұжымдастыру, Кеңестік билік, ашаршылық, балалар панасыздығы, балалар үйлері

Дәйексөз үшін: Ахметова Р.Д., Конбай Е. 1930-шы жж. ашаршылық кезеңіндегі балалар тағдыры (Батыс Қазақстан өңірі мысалында) // Отан тарихы. 2025. Т. 28. № 3. 705-718-бб. [Қазақша].

DOI: 10.51943/2788-9718_2025_28_3_705-718

СУДЬБЫ ДЕТЕЙ В ГОДЫ ГОЛОДА 1930-Х ГОДОВ (НА ПРИМЕРЕ ЗАПАДНОГО КАЗАХСТАНА)

Ахметова Раушан Дюсенбековна¹, Конбай Ерке²

¹Университет им. Шакарима, Семей, Казахстан
(Республика Казахстан, 071400, г. Семей, ул. Глинки, 20А)
Ассоциированный профессор, кандидат исторических наук.
<https://orcid.org/0000-0003-1359-0006>. E-mail: r.d.akhmetova@mail.ru

²Университет им. Шакарима, Семей, Казахстан
(Республика Казахстан, 071400, г. Семей, ул. Глинки, 20А)
докторант 2-го курса, магистр истории
<https://orcid.org/0009-0003-2678-945X>. E-mail: konbayyerke@gmail.com

© ИИЭ им. Ч.Ч. Валиханова, 2025

© Ахметова Р.Д., Конбай Е., 2025

Аннотация. *Введение.* В статье рассматриваются причины социального явления детской беспризорности, возникшего в результате коллективизации, жесткой политики военного коммунизма и стихийных бедствий в Западном Казахстане в 1920–1930-е годы. Также изучаются условия проживания детей в детских домах. Причины, по которым дети становятся бездомными, являются последствиями политических и экономических реформ. Политика советского правительства по игнорированию региональных особенностей Казахстана привела к голоду 1931–1933 годов и массовому перемещению населения, что в свою очередь привело к резкому увеличению числа беспризорных детей. *Цели и задачи.* Целью настоящего исследования является анализ данных о масштабах детской беспризорности и материальном положении детских учреждений в различных регионах Западного Казахстана, выявление специфики освещения данной проблемы в научной литературе, а также определение направлений деятельности детских комиссий в условиях социально-экономических потрясений. *Материалы и методы.* Методологической основой исследования стала систематизация статистических источников с целью определения численности детей-сирот, оставшихся без попечения родителей в результате голода. В основу научной работы легли историко-системный и сравнительно-аналитический подходы, что позволило комплексно описать проблему детской беспризорности в конкретном региональном контексте. *Результаты.* В ходе исследования были выявлены основные политические и исторические факторы, повлиявшие на формирование социального феномена детской беспризорности в Западно-Казахстанской области в результате голода 1931–1933 годов. Кроме того, проанализированы меры, принимаемые государственными и общественными структурами по улучшению условий жизни детей, оставшихся без попечения родителей, в том числе деятельность детских домов и комиссий по делам несовершеннолетних. *Заключение.* В советский период вопрос детской беспризорности на официальном уровне не поднимался. Тот факт, что тысячи казахских детей в голодные годы остались без крова, недоедали и жили в крайне тяжелых условиях, никогда открыто не признавался и оставался тайной. Обсуждение этого вопроса рассматривалось как потенциальная внутренняя и внешнеполитическая угроза советскому правительству, поскольку распространение подобной информации подрывало бы идеологические основы государства, показало глубокие социально-экономические противоречия и кризисы, существовавшие в Советском Союзе и нанесло бы ущерб его международной репутации. Научная значимость исследования заключается в том, что обращение к данной истории позволяет

восстановить подлинную картину социальных катастроф 1930-х годов и способствует актуализации исторической памяти.

Ключевые слова: Западный Казахстан, 1931-1933 гг., коллективизация, Советская власть, голод, детская беспризорность, детские дома.

Для цитирования: Ахметова Р.Д., Конбай Е. Судьбы детей в годы голода 1930-х годов (на примере Западного Казахстана) // Отан тарихы. 2025. Т. 28. №3. С. 705-718. [на казахском яз.].

DOI: 10.51943/2788-9718_2025_28_3_705-718

THE FATES OF CHILDREN DURING THE FAMINE OF THE 1930S: A CASE STUDY OF WESTERN KAZAKSTAN

Raushan Dyusenbekovna Akhmetova¹, Yerke Konbay^{2}*

¹Shakarim University, Semey, Kazakhstan (Republic of Kazakhstan, 071400, Semey, 20A Glinka Street)
Associate Professor, Candidate of Historical Sciences
<https://orcid.org/0000-0003-1359-0006>. E-mail: r.d.akhmetova@mail.ru

²Shakarim University, Semey, Kazakhstan (Republic of Kazakhstan, 071400, Semey, 20A Glinka Street)
PhD student, Master of history
<https://orcid.org/0009-0003-2678-945X>. E-mail: konbayyerke@gmail.com

© Ch.Ch. Valikhanov IHE, 2025

© Akhmetova R.D., Konbay Ye., 2025

Abstract. Introduction. This article examines the causes of the social phenomenon of child homelessness that emerged in Western Kazakhstan during the 1920s–1930s as a result of collectivization, the harsh policies of War Communism, and natural disasters. It also explores the living conditions of children in orphanages. The reasons behind child homelessness are rooted in the political and economic reforms of the time. The Soviet government's disregard for the regional specificities of Kazakhstan led to the famine of 1931–1933 and mass population displacement, which in turn caused a sharp rise in the number of homeless children. **Goals and objectives.** The goal of this study is to analyze data on the scale of child homelessness and the material conditions of child welfare institutions in various regions of Western Kazakhstan, to identify how this issue is covered in scholarly literature, and to determine the directions of the activities of child welfare commissions during times of socio-economic upheaval. **Materials and Methods.** The methodological basis of the study is the systematization of statistical sources to determine the number of orphans and children left without parental care as a result of famine. The research relies on historical-systemic and comparative-analytical approaches, which allow for a comprehensive examination of the problem of child homelessness within a specific regional context. **Results.** The study identified the key political and historical factors that contributed to the emergence of child homelessness in the West Kazakhstan region as a consequence of the 1931–1933 famine. It also analyzed the measures taken by state and public institutions to improve the living conditions of children deprived of parental care, including the work of orphanages and juvenile commissions. **Conclusion.** During the Soviet era, the issue of child homelessness was not addressed at the official level. The fact that thousands of Kazakh children were left homeless, malnourished, and living in extremely harsh conditions during the famine years was never openly acknowledged and remained a state secret. Discussion of this issue was considered a potential internal and external political threat to the Soviet government, as the dissemination of such information would have undermined the ideological foundations of the state, revealed deep socio-economic contradictions and crises within the Soviet Union, and damaged its international reputation.

The scholarly significance of the study lies in the fact that addressing this historical episode makes it possible to reconstruct the authentic picture of the social catastrophes of the 1930s and contributes to the revitalization of historical memory.

Keywords: Western Kazakhstan, 1931–1933, collectivization, Soviet power, famine, child homelessness, orphanages

For citation: Akhmetova R.D., Konbay Ye. The fates of children during the famine of the 1930s: a case study of Western Kazakstan // Otan tarihy. 2025. Vol. 28. No 3. Pp. 705-718. [in Kazakh].

DOI: 10.51943/2788-9718_2025_28_3_705-718

Кіріспе. Қазақ халқының басынан өткерген ауыр тарихи сынақтардың бірі – 1931-1933 жылдар аралығындағы ашаршылық. Күштеп ұжымдастыру саясаты, халықтың мал-мүлкін жаппай тартып алу, ауыл шаруашылығын ұйымдастырып басқарудағы өрескел қателіктер, табиғи апаттар мен Кеңес үкіметінің әкімшілік озбырлықтар қазақ қоғамын орасан зор дағдарысқа ұшыратты. Нәтижесінде миллиондаған адам қырылып, тірі қалғандары босқынға айналды. Алапат аштық пен күйзеліс балалар тағдырына әсер етті. Көшеде жетім қалған, ата-анасынан ажыраған немесе қамқорсыз қалған балалар саны күрт өсті. XX ғасырдың 30-жылдарындағы панасыз балалар қазақ қоғамындағы ең өткір әлеуметтік мәселеге айналды. Ашаршылық жылдарындағы балалар панасыздығы әлі күнге дейін толыққанды зерттелмеген, тарих ғылымында ақтаңдақ күйінде қалып отырған өзекті мәселе. Бұл құбылысты зерделеу біріншіден, XX ғасырдың 20-30-жылдарындағы кеңестік саясаттың қазақ қоғамына тигізген әлеуметтік зардаптарын жанжақты ашып көрсетуге мүмкіндік береді; екіншіден, ұлт тарихындағы ауыр кезеңдердің бірі болған аштық апатының шынайы ауқымын анықтауға септігін тигізеді; үшіншіден, бүгінгі тарихи сананы қалыптастыруда өткеннің әлеуметтік-демографиялық дағдарыстарын ұғынудың маңызы зор. Батыс Қазақстан өңіріндегі балалар панасыздығын зерттеу архивтік құжаттар мен жаңа дереккөздерді ғылыми айналымға енгізуді талап етеді. Панасыз балалардың нақты сандық көрсеткіштерін, олардың әлеуметтік жағдайын және мемлекеттік, қоғамдық құрылымдардың көмек көрсету шараларын анықтау, бұл мәселені объективті бағалауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, зерттеу нәтижелері әлеуметтік тарих пен демографиялық ғылымдардағы интердисциплинарлық зерттеулерде маңызды дерек көз болмақ.

Мақсаттар мен міндеттер. Зерттеудің әдіснамалық негізін аштық салдарынан ата-анасыз қалған жетім балалардың санын анықтау мақсатында статистикалық дереккөздерді жүйелеу құрады. Ғылыми жұмыста тарихи-жүйелік және салыстырмалы-талдамалық тәсілдер қолданылып, балалар панасыздығы мәселесін аймақтық контекст аясында кешенді сипаттауға мүмкіндік берді.

Материалдар мен әдістер. Зерттеудің деректік негізін 1931–1933 жылдардағы балалар панасыздығы мәселесіне арналған ғалымдардың еңбектері, архив қорларының құжаттары мен ғылыми құжаттық жинақтары құрайды. Атап айтқанда, Қазақстан Республикасы Орталық мемлекеттік архивінің (ҚР ОМА) №509 қорда сақталған Қазақ АКСР Орталық Атқару Комитеті жанындағы Балалардың өмірін жақсарту жөніндегі орталық балалар комиссиясының бұрын ғылыми айналымға енгізген құжаттары және Ақтөбе облыстық мемлекеттік архивінің (АқОМА) № 3-П қорындағы «ҚазАКСР» РСФСР Халық ағарту комиссариатының панасыз балаларды есепке алу жөніндегі нұсқаулық материалдары және пайдаланылды. Сонымен қатар, дереккөздік база ретінде «Ашаршылық. Голод. 1928–1934. Документальная хроника» көптомдық басылымы қолданылды [Ашаршылық..., 2021, 2023]. Бұл жинақта архивтік құжаттар мен замандас куәгерлердің естеліктері негізінде қазақ ауылдарындағы мәжбүрлі ұжымдастыру тарихы, оның қоғамға тигізген зардаптары, соның ішінде балалардың қаза табуы мен жетім балалар санының күрт өсуі жан-жақты сипатталған.

Зерттеудің әдіснамалық негізін тарихилық және объективтілік қағидаттары айқындайды. Тарихилық қағидатына зерттеліп отырған мәселені өз дәуірінің нақта тарихи жағдайында қарастыруға, балалар панасыздығы құбылысының пайда болуы мен дамуын әлеуметтік-экономикалық үдерістермен сабақтастыра талдауға мүмкіндік берді. Объективтілік қағидатына сәйкес ашаршылықтың себептері мен салдарлары, сондай-ақ оның қоғамдағы ең әлсіз топ – балалардың өміріне тигізген ықпалы жан-жақты қарастырылды. Мәселені тереңірек ашу мақсатында жалпығылыми әдістер (анализ, синтез, статистикалық тәсілдер) мен арнайы тарихи әдістер (тарихи-салыстырмалы, тарихи-типологиялық және тарихи-жүйелік) қатар қолданылды. Сонымен қатар зерттеудің теориялық негізін әлеуметтік тарих пен демографиялық тарих тұжырымдамалары құрайды. Балалар панасыздығы әлеуметтік феномен ретінде қоғамдағы дағдарыстық құбылыстардың көрінісі ретінде қарастырылды. Модернизациялық теория кеңестік аграрлық реформалардың дәстүрлі қазақ қоғамына ықпалын ашуға мүмкіндік берсе, құрылымдық зорлық теориясы ашаршылық жылдарында балалардың аса ауыр жағдайға түсу себептерін түсіндіруге қолданылды.

Талқылау. XX ғасырдың 1930-жылдарындағы ашаршылық қазақ халқының ең қасіретті кезеңдерінің бірі ретінде бірқатар зерттеулерде көрініс тапты. Солардың алғашқыларының бірі, 1999 жылы жарық көрген М. Малышева мен В. Познанскийдің «Казахи-беженцы от голода в Западной Сибири (1931–1934)» еңбегі. Бұл зерттеуде аштықтан қашқан қазақтардың Батыс Сібірдің оңтүстік аймақтарына жаппай қоныс аударуы, олардың жаңа ортаға бейімделу және орналастыру мәселелері қарастырылады. Сондай-ақ авторлар этносаралық қатынастардың ерекшеліктеріне және аштықтан зардап шеккендерді құтқару шараларына назар аударған [Малышева, Познанский, 1999:536]. Аштық салдарынан панасыз қалған балаларын қорғау мақсатында оларды балалар

үйлеріне орналастыру, азық-түлікпен қамтамасыз ету, киім-кешек беру және медициналық көмек көрсету сияқты әлеуметтік шараларды ұйымдастыру фактілері қарастырылды.

Қазақстандағы 1930-жылдардағы ашаршылық зардаптарын алғашқылардың бірі болып ашық көрсеткен еңбектердің қатарында Валерий Михайловтың орыс тілінде басылып шыққан «Хроники Великого джута» атты кітабы ерекше орын алады. Кітапта ашаршылықтың Қазақстан аумағындағы даму барысы, оны еңсеру жолында атқарылған шаралар, сондай-ақ ұлт зиялыларының нәубетке қарсы жүргізген күресі нақты деректер негізінде талданады. Сонымен бірге босқыншылық, балалардың аштыққа ұшырауы мен қазаға ұшырауы мәселелері де ғылыми тұрғыдан сипатталған [Михайлов, 1996: 400].

Қазақ КСР-дегі балалар панасыздығы мен қамқорсыздығы мәселелерін, сондай-ақ балалар үйлерінің құрылуы мен қызмет тарихын зерттеумен тұңғыш рет айналысқан ғалым Г.Б. Сүгірәлімованың еңбегін атауға болады. Қазақстандағы панасыз балалар тарихын зерттеген тарихшы Г.Б. Сүгірәлімованың диссертациялық еңбегінде XX ғасырдың 1920–1940 жылдарындағы панасыз балалардың әлеуметтік мәселесінің шешілу тарихы жан-жақты қарастырылады. Автор аграрлық реформалардың ауыл балаларына тигізген зардаптарын, мемлекеттік және қоғамдық құрылымдардың қызметін архивтік деректер негізінде талдап, куәгерлердің естеліктерімен дәйектейді [Сүгірәлімова, 2006: 147].

Қазіргі таңда О.Х. Мұхатова өз ғылыми мақалаларында көбірек көңіл бөледі. «Steppe panorama» Asian journal-ға шыққан мақаласында 1931–1933 жылдардағы ашаршылық салдарынан панасыз қалған балалардың тағдырын архив деректері мен куәгерлердің естеліктері негізінде қарастырады. Зерттеуде тарихилық пен объективтілік қағидаттары басшылыққа алынып, сипаттау, талдау және жүйелеу әдістері қолданылған. Нәтижесінде аштықтан тірі қалған балалардың әлеуметтік жағдайы, олардың жетімдер үйлері мен қабылдау пункттеріне орналастырылуы, Өлкелік балалар комиссиясының қызметі айқындалды. Автор ашаршылық жылдарында қорғансыз қалған балаларды аман алып қалу шаралары жүзеге асырылғанымен, олардың советтік идеология аясында тәрбиеленгенін атап көрсетеді [Мұхатова, 2025: 528].

С.О. Смағұлова «1931-1933 жылдардағы қазақ балаларының ашығуы» мақаласын ашаршылық кезеңінде қазақ балаларының тағдырын, олардың аштыққа ұшырау себептері мен салдарын зерттеуге бағытталған. Зерттеу барысында автор архив материалдары мен куәгерлердің естеліктеріне сүйене отырып, аштықтың балаларға тигізген ауыр зардаптарын, олардың панасыз қалуын және мемлекет тарапынан жүргізілген шаралардың жеткіліксіздігін талдайды. XX ғасырдың 30-жылдарындағы әлеуметтік-экономикалық дағдарыстың ең осал топқа – балаларға тигізген әсерін анықтауға негізделген. Нәтижесінде, балалар үйлеріндегі ауыр жағдайлар, денсаулық сақтау жүйесінің тиімсіздігі және ашаршылықтың шынайы ауқымын жасыруға бағытталған мемлекеттік саясаттың әсері айқындалады [Смағұлова, 2023: 341].

Осы мәселемен тікелей айналысып жүрген тарихшылар А.Т. Қайпбаева, А.М. Әбікей 1920-1930 жылдардағы Қазақстан аумағындағы және іргелес елдердегі балалар панасыздығы мәселесіне тарихнамалық шолу жасап, зерттеушілердің еңбектерін талдайды. Балалар панасыздығының пайда болуын экономикалық және саяси реформалардың салдары деп тұжырымдайды [Қайпбаева, Әбікей, 2024].

З.Г. Сактағанова, Т.Қ. Сақабайдың «1930-шы жылдардағы ашаршылық кезіндегі Орталық Қазақстандағы панасыз балалар мәселесі» мақаласында 1930-жылдардағы Орталық Қазақстандағы балалар панасыздығының пайда болу себептері жан-жақты зерттеліп, мемлекеттік билік органдарының бұл мәселені шешуге бағытталған негізгі шаралары қарастырылады. Сонымен қатар, панасыз балалармен күрес аясында жергілікті жерлерде ашаршылыққа ұшыраған балаларды тамақтандыру пункттерін ұйымдастыру, оларды азық-түлікпен және киім-кешекпен қамтамасыз ету, қаржылай қолдау көрсету, сондай-ақ балалар үйлерін ашу мәселелері мен ондағы тәрбиеленушілердің жағдайына ерекше көңіл бөлінеді. Зерттеу нәтижесінде, авторлар 1930-жылдардағы ашаршылықтың Орталық Қазақстанда қараусыз, панасыз балалар санының күрт артуына әкелгені жөнінде қорытынды жасайды [Сактағанова, Сақабай, 2024].

Қазақстанда жүргізілген 1930-1933 жылдардағы күштеп ұжымдастыру науқанының салдары негізінде Шығыс Қазақстан өңірі бойынша панасыз балалар тарихы туралы К.К. Байсаринаның мақаласында өңірдің барлық аудандарында, соның ішінде қазақ ауылдарындағы ашаршылықтың зардаптарынан кейін орын алаған панасыз жетім қалған балалардың ауыр жағдайы және қиын тағдыры жан-жақты баяндалады. Автор архив деректеріне сүйене отырып аймақтағы балалардың саны туралы мәліметтер келтірген. Панасыздықтың негізгі себептерін ашуға бағытталған.

Балалардың жұқпалы аурулардан аурып, оларды емдеуде денсаулық сақтау ұйымдарының жағдайы қанағаттанғысыз деңгейде болғандығын анықтайды [Байсарина, 2021].

Қарастырылған зерттеулер Қазақстанның түрлі аймақтарындағы (Орталық және Шығыс Қазақстан) балалар панасыздығының тарихи аспектілерін терең талдағанымен, Батыс Қазақстан аумағындағы жағдай зерттеу аясынан тыс қалып отыр. Бұл – өзекті мәселе, себебі 1930-1933 жылдардағы ашаршылық пен ұжымдастырудың салдары бұл өңірге де ауыр тиді. Панасыз балалардың жағдайы, оларға көрсетілген көмек шаралары және аймақтық ерекшеліктері арнайы зерттеуді қажет етеді. Сондықтан, Батыс Қазақстандағы панасыздық мәселесін архивтік деректер негізінде талдап, тарихи тұрғыдан жан-жақты қарастыру маңызды.

Шетелдік зерттеушілер еңбектерінде 1930-жылдардағы Қазақстандағы ашаршылықтың ауқымы мен көпқырлығы жан-жақты қарастырылады. Сара Кэмеронның «The Hungry Steppe» атты еңбегінде ұжымдастыру саясаты мен дәстүрлі көші-қон үлгісіндегі өзгерістердің салдары ашаршылықтың басты факторлары ретінде талданады [Камерон, 2018: 304]. Алайда, онда балалар панасыздығы мәселесі жеке зерттеу нысанына айнамай, негізінен жалпы демографиялық шығындар аясында ғана сипатталады.

М.В. Кашыкчи аштықтың балалар тағдырына ықпалын куәгерлердің естеліктері арқылы ашып көрсетеді [Кашыкчи, 2020].

Ал, Роберт Киндлердің «Сталиндік көшпенділер» еңбегінде панасыз балалардың еңбекке жегілгені жөніндегі статистикалық мәліметтер мен куәгерлік деректер талданған. Мәселен, 1930-1931 жылдары Қазақстанда салынуы тиіс үйлерді тұрғызу барысында саз илеп, кірпіш құю және кептіру жұмыстарының негізінен 16 жасқа толмаған жасөспірімдердің тартылғаны, олардың еңбегі үшін тиісті ақы да, азық-түлік те берілмегені көрсетіледі [Киндлер, 2024: 189].

Осы тұрғыда алғанда, шетелдік ғалымдардың еңбектері кеңестік кезеңдегі ашаршылықтың жалпы ауқымын, себеп-салдарын және әлеуметтік зардаптарын түсінуге маңызды үлес қосады. Дегенмен, балалар панасыздығы мәселесі жанама түрде сөз болғандықтан, оны дербес зерттеу нысанына айналдыру қазіргі тарих ғылымының өзекті міндеттерінің бірі болап табылады.

Нәтижелер. Балалар панасыздығы 1930 жылдары Кеңес қоғамы үшін ең өзекті мәселеге айналды. ЦИК (ҚазАКСР – Бүкілресейлік Орталық Атқару Комитеті) Президиумы мен СНК (совком немесе «Халық Комиссарлар Кеңесі») 1930 жылы 20 қарашада балалардың панасыздығына қарсы жұмыс барысы туралы қаулы қабылдады. Онда жергілікті атқару комитеттері мен кеңестері, сондай-ақ қоғамдық білім беру ұйымдарына көшеде қаңғыған панасыз балалар санын жою және балалар үйінің жағдайын жақсарту бойынша жұмыс шаралары дұрыс атқарылмаған делінген.

Мәжбүрлі ұжымдастыру саясаты, репрессиялар мен ашаршылық елдегі демографиялық шығындардың артуына және әлеуметтік тұрақсыздықтың күшеюіне алып келді. Осы жағдайда балалардың қараусыз қалуы мәселесі ерекше өзекті болып, мыңдаған баланың панасыз және ата-ана қамқорлығынсыз қалуына себеп болды.

Мәскеуде 1930 жылдың 20 қарашада Орта Азиядағы балалар панасыздығын жою мәселесі бойынша Өлкелік Кеңес шақырылды. Кеңесте балалар панасыздығын жою үшін өлкелік жедел штаб құру, балалар үйлерінің түлектерінің 25 пайызын бронь есебінен фабрика-зауыттық оқыту (ФЗО) курстарын оқыту Еңбек Халық Комиссариатына, балалар мекемелеріндегі санитарлық медициналық қызметін ұжымдастыру Халық денсаулық сақтау комиссариатына нұсқау беру қаулысы қабылданды [ҚР ОМА. Қ. 509 Оп. 1. I. 154. П. 17]. Халыққа білім беру халкомы мен Қаржы халкомына балалар үйлерін жабдықтауды азық-түлік, киім-кешекпен қамтамасыз ету жұмыстарын жеделдету тапсырылды.

Алайда, 1930 жылдардың басында панасыз балалар саны қайтадан шарықтап кетеді. Себебі, шаруалар тұрмысының нашарлауы, 1932-1933 жылдардағы аштық, саяси-қуғын сүргендермен байланысты еді. Большевиктік сұрқия саясатынан туындаған әлеуметтік құбылысты ауыздықтау үшін КСРО Халық комиссарлар кеңесінің (ары қарай ХКК) «Балалар панасыздығы мен көшедегі балалар қараусыздығымен күресу шаралары туралы» қаулысы шықты. Осы қаулының орындалу нәтижесін тексерген РСФСР ХКК өкілдері Қазақ АКСР-дағы балалар үйлерінің жағдайы мүшкіл деп, жергілікті органдардың басшыларын сынайды. Осы кемшіліктерді жою жолдары ҚазАССР ХКК-нің төрағасының орынбасарына жүктеледі. Ресми құжаттарда панасыз балалар мәселесі 30-жылдардың ортасына қарай түпкілікті шешілді деп көрсетеді. Ол жөнінде 1935 жылы шыққан КСРО ХКК және БКП(б)-ның қаулысында айтылады. Үкімет тарапынан панасыз балаларға жасалған қамқорлығы 1920 жылдары қалыптасып, 1930-жылдары дамыған әлеуметтік-құқықтық қорғау жүйесі, қиын-қыстау кезінде қоғамның ең әлсіз, қорғансыз мүшелерін жаппай құрып кетуден сақтап қалғандығын

мойындауымыз керек. Дегенмен, жергілікті органдардың басшыларының сорақы саясаты көптеген балалардың өмірін тығырыққа тіреді.

1928-1929 жылдары көшедегі балалар арасында қазақ балаларының саны айтарлықтай өсті. 1933 жылғы 11 ақпандағы комиссия отырысының хаттамасына сәйкес, Қазақ АКСР-інде қараусыз қалған балаларға көмек көрсету мәселелері қарастырылып, сол кезеңде балалар мекемелерінің қамқорлығына алынған және қолдауға мұқтаж балалар саны 40 мыңға жеткені анықталды. 1933 жылғы 3 сәуірде ВЦИК-тің ДТК өкілінің құпия баяндау хатында Қазақстандағы қараусыз қалған балалардың жағдайы аса ауыр деп сипатталып, олардың санының үнемі артып отырғаны және бұл көрсеткіш 60 мыңға жеткені атап өтілді [Ашаршылық, Т.3, 2021: 452, 562].

РСФСР үкіметінің 1932 жылғы 28–30 желтоқсандағы қаулысымен Бүкілресейлік Орталық Атқару Комитеті жанындағы балалардың өмірін жақсарту жөніндегі комиссияның кеңейтілген пленумында қалыптасқан күрделі жағдайға байланысты балалардың панасыздығы мен қараусыз қалуымен күресу мәселесі талқыланды. Панасыз балалар санының көбейгенін жоққа шығару мүмкін емес еді. Атқару Комитеті жанындағы балалар өмірін жақсарту жөніндегі балалар комиссиясының қызметі туралы есепте, 1932-1933 жылдары панасыз балалар мәселесінің өршіп тұрғаны сипатталады. Баяндамашылар панасыздықтың өршуінің себептерін атап (шаруалардың диверсиясы, партия мен кеңес органдарының ауыл шаруашылығын басқарудағы қателіктері, егін тапшылығы), балалар үйіндегі балалар санын көрсетіп өтеді.

1933 жылғы 16 тамызда КСРО Халық Комиссарлар Кеңесі Істер басқармасының Құпия бөлімі әзірлеген қаулы жобасында Қазақстандағы 70 000 қараусыз қалған баланы орталықтандырылған түрде азық-түлікпен қамтамасыз ету көзделді [Ашаршылық, Т.4, 2021: 672].

Бұл құжаттар Қазақстандағы балалардың қараусыз қалу мәселесінің ауқымды екенін айғақтайды. Қараусыз қалған балалар санының күрт өсуі елдегі әлеуметтік-экономикалық жағдайдың күрделене түскенін және мемлекеттік құрылымдардың дағдарысты жедел еңсеруге қабілетсіз болғанын көрсетеді. Сонымен қатар, қараусыз қалған балаларды азық-түлікпен орталықтандырылған қамтамасыз ету мәселесінің орталық билік деңгейінде мойындалғанын дәлелдейді.

Ресми билік бұл үрдісті жетім балалардың ауылды тастап, қалаға кетіп бара жатқанын ауылдық жерлерде профилактикалық жұмыстардың жүргізілмеуімен түсіндірді. Алайда, шын мәнінде, босыған панасыздар Кеңес үкіметінің «Қазақ ауылын кеңестендіру» саясатының алғашқы құрбандары болды. Большевиктік аграрлық реформалар 1928 жылы байлардың қожалықтарын кәмпескілеуді бастағаны тарихтан белгілі. Ресми деректер бойынша 700-дей қожалық тәркіленіп, 1486 адам, оның ішінде 552 бала жер аударылған деп көрсетеді [Мұқтарұлы, 1997:416]. Осылай ғасырлар бойы қалыптасқан елдің тұрмысының астан-кестені шықты.

Аштықтың салдарынан балалардың жаппай қырылуы жағдайында олардың тағдырына тікелей жауапты орган Өлкелік балалар комиссиясы (ӨБК) атқарған қызметі жөніндегі заңды сауал туындайды. Сол жылдары Қазақ ӨБК басқарған Ә. Жангелдин 1929 жылдың қаңтарынан 1931 жылдың қаңтарына дейінгі атқарған жұмыстардың қорытындысын берген. Есепте: Қазақстан бойынша 113 балалар үйінің тізімін, онда 9149 бала тәрбиеленеді делінген. Батыс Қазақстан өлкесі бойынша Оралда – 9 балалар үйі, 589 бала, Гурьевте (Атырау) – 2 балалар үйі, 130 бала, Ақтөбеде – 8 балалар үйі, 406 бала, Қостанайда 10 балалар үйі, 533 бала және Қостанай ауыл-шаруашылық коммунасында 100 бала қамтылған. Яғни, барлығы 1758 бала болған, ол жалпы бала санының 19,2 пайызын құрап отыр. Құжатқа сәйкес, республикада 27 аудандық комиссия қызмет атқарған. Олардың 12-сінде қаржылық және материалдық қамтамасыз ету деңгейі жоғары болып, балалармен жұмыс ұйымдастыру тиімді жүргізілген. Қалған 15-і ҚазӨБК-ның толық дотациясына қарап отырған [ҚР ОМА. Қ.509 Оп.1. І.138. П.1-4]. Балалар үйлерінің 60 пайызының қосалқы шаруашылығы болмай, толығымен Үкімет бюджеті есебінен күн көргенін байқаймыз. Есепте қазақ халқының 80 пайызы азық-түлік отрядтарының тонаушылығынан, табиғи қуаңшылықтан ашыққаны туралы мәлімет кездеспейді. Республикадағы балалардың 9149-ы ғана мемлекеттік қамқорлыққа алынған, ол панасыздардың 45-50 пайызын ғана құрады. Ал көшеде қалған, балалар үйіне орналастырылмағандардың тағдыры айтпай-ақ түсінікті.

Осындай толық қамтылмаған статистикаға қарамастан, тарихшылар мен демографтардың алдын ала талдау нәтижелері қазақ этносының аштық салдарынан орасан зор шығынға ұшырағанын дәлелдейді. Ашаршылықтан, жұқпалы індеттерден және табиғи өлімнен халық 2 миллион 200 мың адамынан айырылып, бұл жалпы құрамның шамамен 49 пайызын құрады [Заклучение, 1992].

Архивтік құжаттар 1930-жылдары Ақтөбе облысының көшпелі және жартылай көшпелі аудандарында егін өнімділігінің төмен болғанын, ал кейбір аудандарда 1932 жылдан бастап жазғы қуаңшылық салдарынан егіс алқаптарының толық жойылып кеткенін дәлелдейді.

1932 жылдың басында Еділ бойында тек Соль-Илецк ауданында (Орта Еділ) 13 мыңға жуық қазақ босқындары болған. Аймақ эпидемиялық аурулардың ошағына айналды. Осы кездегі балалардың жағдайы өте қиын болды. Жаппай панасыздықтың таралуы, балаларды тастап кету жағдайлары туралы баяндалады. Сол уақытта панасыз қалған қазақ балаларының саны 1660 адамға өсті [Құдайбергенова және т.б., 2022: 151, 100].

1932 жылғы 14 сәуірде ВЦИК жанындағы Балалар комиссиясының Президиумына жолданған баяндамалық жазбаға сәйкес, 21 наурыз бен 10 сәуір аралығында Орта Еділ өлкесінде жұмыс істеген бригада (құрамында ДТК ұйымдастыру бөлімінің меңгерушісі жолдас Жук, Халық ағарту комиссариатының өкілі Макрушина және Денсаулық сақтау халық комиссариатының өкілі Ципринский) қазақ көшпенділерінің жаппай ағылуын анықтады.

Мәліметтер бойынша, Орта Еділ өлкесінің 11 ауданында олардың жалпы саны 50 мыңнан асып, шамамен 30%-ын балалар құраған. Көшпенді отбасылар негізінен Орал және Ақтөбе облыстарының ең шалғай аймақтарынан, сондай-ақ Каспий теңізіне жақын өңірлерден қоныс аударған [Ашаршылық, Т.3, 2021: 195].

Бұл деректер 1932 жылы Қазақстандағы ауыр әлеуметтік-экономикалық жағдайдың салдарынан қазақ көшпенділерінің Орта Еділ өлкесіне жаппай қоныс аударғанын айғақтайды. Ең алаңдатарлық мәселе – қоныс аударушылардың едәуір бөлігін балалар құрағаны, бұл олардың отбасыларының аса қиын жағдайда болғанын көрсетеді.

Сөйтіп еліміздің көптеген аудандарында 1932 жылдың күзінен басталған аштық 1933 жылдың қысы мен көктемінде күшейіп ұлттық апатқа ұласты.

1933 жылдың 20 қаңтар - 20 ақпан аралығында панасыздықты жою айлығы жарияланып, барлық ұжымдарда жедел жиналыстар өткізіліп, қаржы жинау, панасыздар пайдасына 10 тиындық талон маркасын енгізу ұсынылған. Панасыздықпен күрес штабының Халық ағарту комиссариатының төрағасы Сейітқали Меңдешұлының қатысуымен 1933 жылы 28 маусымда өткен кеңейтілген мәжілісінде 25 маусымнан 25 шілдеге дейін тағы да айлық өткізу, аудандық оқу бөлімінде кеңестік бюро құрып, балалар коммунасы қызметкерлеріне тұрақты түрде әдістемелік көмек көрсету, семинарлар мен мәдени шараларға ағарту қызметкерлерін жұмылдыру керектігі айтылды. Аштық жылдары ата-анасынан айырылып, панасыз қалған балалар ең ауыр зардап шеккен әлеуметтік топтың бірі болды. Мемлекет тарапынан мұндай балаларға көмек көрсету заңнамалық тұрғыда қарастырылғанымен, архив деректері мен аштық куәгерлерінің естеліктері бұл көмектің қазақ ауылдарына толық көлемде жетпегенін айғақтайды.

Маңғыстау облысы, Жаңаөзен ауданының тұрғыны Нұрманов Жетеу (1922 жылы туған) өз естелігінде: «1930–1931 жылдары негізгі атамекені Ақтөбе облысының Байғанин ауданы, Жарқамыс ауылынан Маңғыстаудың Бесқала (Қоңырат) жеріне қоныс аудардық. 1932 жылдың аяғы мен 1933 жылдың басында жаппай аштық басталғанда қазақтар балаларын тастап, бастары ауған жағына шұбырды.

Сол 1933 жылы ағам Смағұл, өзім, қарындасым Аружан (8–9 жаста), інім Базарбай (6–7 жаста) бәріміз Қоңыратта балалар үйінде орналастық. Шешем туыстарымен бірге Әмудария жағасымен Түрікменстанға кетті.

Қоңыратта біздің жағдаймыз былай болды: Смағұл ағам (15-16-да) Қоңырат басшыларының біреуінің үйінде қызмет жасап, Қарақалпақстанның сол кездегі астанасы Төрткүл қаласына 1 жылдық мұғалімдер дайындайтын курсқа кетті.

Мен, інім, қарындасым балалар үйінде қалдық. Балалар өте көп еді. Аштықтан өлген балаларды жетімхана жанындағы шұңқырлау жерге 2–3 бел, күрек қағып, бір шұңқырға бірге көме салатынбыз.

1933 жылы ортасында інім мен қарындасымды өз қолыммен жерледім. Сол 1933 жылы аштық өзінің шегіне жетті. Төмендегідей жағдай, бұған толық дәлел: Балалар үйінің 4–5 күшігі бар қара ала ит бір түнде жоқ болып кетті, ашыққандар ұрлаған. Балалар үйінің алдынан Қоңыратқа апаратын үлкен жолда есекпен базарға кетіп жатқан адамдарды аңдып, жол шетіндегі арықта отырған, қолында пышақтары бар адамдарды көретінбіз. Олар базарлап жүрген адамның итінің, есегінің қарынына пышақ тығып алатын, ішек-қарны шұбатылған есек құлағанда, 10–15 адамдай топ, кәдімгі қара қарғалар ұқсап жабылып, қолына ілген жерлерін кесіп алып жататын [Ашаршылық. Т. 5. 2021: 192].

Ж.Нұрмановтың естеліктері ашаршылықтың психологиялық, әлеуметтік және экономикалық салдарын айқындайды. Оның сөздерінде аштықтың адамдық қатынастарға, отбасылық құрылымдарға

әсері мен трагедиялары айқын көрінеді. Осы оқиғалармен қатар, әрбір адамның өмірінде көрген қайғы-қасіретінің ауырлығын, қоғамдағы үлкен әлеуметтік өзгерістерді ескере отырып, осы ашаршылықтың тек бір кезеңінің ғана емес, тұтас ұлттың тағдырына тигізген әсері туралы тұжырым жасауға болады.

Жетімдер үйінде 1932-1933 жылдары бала өлімі өте жоғары болғандықтан (кей айларда тәрбиеленушілердің 10 пайызынан астамы шетінеп отырған) [ҚР ОМА. Қ. 509. Оп. 1. I. 78. П. 241], сондай ақ жетімдердің бәрі түгел есепке алынбайтындықтан, олардың шын саны ресми көрсетілген сандардан әлдеқайда көп болғанын жобалау қиын емес. Балаларын тастап кетуге мәжбүр болған ата-аналар жаны қиналып тұрып, теориялық тұрғыдан болса да балаларына өмір сүру мүмкіндігін беруге тырысатын. Басқаша айтқанда, тұрмысы тәуір адамдар асырып бағады деп үміттететін. Омыраудағы балаларын сәбилер үйіне қалдырып кететін, өтіп бара жатқан жақсы адамдардың қолына ұстатып кететін [Михайлов, 1996:328].

Балалар мекемелерінің қанағаттанарлықсыз материалдық жағдайы мен қаржы ресурстарының жетіспеуі ондағы балалардың болуын қатерге тікті, бұл кеңестік органдар тарапынан да мойындалған еді. Көптеген балалар үйінің жағдайы аса ауыр халде болды. Ғимараттар толып кеткен, балалардың өмір сүруіне мүлде бейімделмеген, ал кейбірі тіпті апатты жағдайда тұрған. Төсек-жабдықтар іс жүзінде болмады, балалардың ауыстыратын киімі мен аяқ киімі жоқтың қасы еді, көбіне жалғыз жейдемен ғана жүрген. Олар тікелей еденде ұйықтауға мәжбүр болды, ал бір ғана киіз болса – сирек кездесетін жағдай саналатын.

Балаларды балалар үйіне немесе моншаға тасымалдау адам төзгісіз жағдайда жүзеге асырылды – оларды киізбен, көрпемен немесе қолдағы кез келген шүберекпен бүркемелеп жеткізді. Тамақтану жағдайы да сын көтермеді: белгіленген нормалар сақталмады, тағам мөлшері қысқартылды, азық-түлік кешігіп жеткізіліп, көбіне қажетті қорлармен қамтамасыз етілмеді. Өнімдерді тарату мен пайдалануға бақылау жасалмады, бұл аймақтық басқару құрылымдарынан бастап, балалар үйлерінің өзіне дейін созылған кең ауқымды ұрлықтарға алып келді.

Қаржыландыру деңгейі де сындарлы шекке жеткен болатын: 1932 жылы жоспарланған 4 579 000 рубльдің орнына Қазақстандағы балалар үйлері бар болғаны 1 545 000 рубль ғана алды, бұл бекітілген бюджеттің небәрі 33,9%-ын құрады [Ашаршылық, Т.3, 2021:563].

Балалар үйлері қажетті жабдықсыз, отынсыз қалды, ал олардың тәрбиеленушілері киім-кешек, төсек-жабдықтар, аяқ киім және тіпті азық-түліксіз өмір сүруге мәжбүр болды. Мекемелерге түскен мардымсыз ресурстардың өзін қаржы тапшылығына байланысты пайдалану мүмкін болмады. Нәтижесінде, көптеген балалар үйінде өлім-жетім күрт артты, ал толыққанды тәрбиелік үдерісті жүзеге асыру туралы айту мүлде мүмкін емес еді.

1933 жылғы 5 қыркүйектегі Ақтөбе облысы Біріккен мемлекеттік саяси басқарма (ОГПУ) бөлімінің жазбасында Ырғыз ауданының № 27 ауылында халықтың азық-түлік тапшылығы салдарынан ауыр жағдайға тап болғаны баяндалады. Құжатта ауылдарға жіберілген азық-түлік көмегін негізінен белсенділердің өзара бөліп алғаны, ал ашыққан тұрғындарға мүлдем үлестірілмегені атап өтіледі. Сондай-ақ, аштық салдарынан адам шығынының артқаны, ата-анасынан айырылған жетім балалар санының көбейгені туралы деректер келтірілген. 1933 жылдың шілде айында ата-анасы аштық салдарынан көз жұмған, мемлекет тарапынан көмекке мұқтаж жас балалардың саны 8237-ге жетіп, осыған байланысты қосымша 44 балалар үйі ұйымдастырылған [АқОМА. Қ. 13-П. Оп. 2. I. 458. П. 1-2].

Архивтік құжаттарда азық-түлік тапшылығынан бөлек, панасыз қалған жасөспірімдердің санының күрт өскені туралы мәліметтер келтіріледі. Аудандық атқару комитетіне, аудандық бөлімдер мен мекемелерге жетім балаларды жаппай әкеліп тастау жағдайлары жиілегені айтылады.

БКП (Б) Ақтөбе облыстық комитеті қоғамдық тамақтандыру жағдайы және еңбекпен қамтамасыз ету туралы 1933 жылдың қаңтар-маусым айлары аралығындағы арнайы есебінде облыс аудандарының азық-түлік тапшылығынан зардап шегіп жатқандығы, жекелеген учаскелердің жинаған толық емес мәліметтерінде Ойыл, Торғай, Батбақар, Темір, Табын (Байғанин), Шалқар аудандарындағы өте күрделі жағдайды сипаттайды. Ойылдың № 7, 8, 9, 11, 16, 18, 23 ауылдарында 1933 жылдың ақпан айында аштықтан 353 адам өлімі, Ойыл ауылының өзінде желтоқсан-ақпан айларында 167 өлім тіркелген. Батбақара ауданының № 1, 3, 5, 6, 7, 10 ауылдарында 1932 жылдың қазан айынан 1933 жылдың наурызына дейін 321 адам аштан өлген. Темір ауданының №2 ауылында қаңтар-ақпан айларында 26 адам, № 6 ауылда 10 отбасы, 28 адам қайтыс болды. № 2, 4, 6 ауылдарда 147 отбасында 566 адам азық-түлік тапшылығын көріп отыр. Осындай күрделі жағдайға байланысты 15 ақпан-10, 13 наурыз аралығында кейбір аудандарда каннибализм, өліктерді

жеу фактілер тіркелді. Ойылда тергеу барысында 5 адам жеу фактісі анықталып, оның 2-уі кісі өлтірген. Ауылда аштықтан әлсіреген 6 адам 3 адам мәйітін азық ретінде тұтынған (Нұров, Урманбаев, Кенжиев, Есеев, Есеев Т. және Аяғалов) [АқОМА. Қ. 13-П. Оп. 2. I. 282. П. 4-5]. Торғай ауданының №8 ауылында ақпан айынан бастап адам жеу фактілері тіркеліп, өлген малдардың еті мен мәйіттерді азық ретінде қолданған. Осы жағдайдың өршуі күннен-күнге балалардың панасыздығын туғызды. Балаларды тастап кету фактілері жиі тіркелді. Ойылда 1933 жылдың ақпанында панасыз балалар саны – 200-ге көбейді, ал 10 наурызға дейін балалар үйіне 400 жетім бала қабылданған. Алайда, балалар үйінде орын тапшылығына байланысты 80 жетім бала қабылданбай қалған. Темір ауданында 350 жетім, балалар үйіне орналастырылған. Балаларды жұмысшы-шаруа инспекциясына (РКИ), балалар үйіне және аудандық бөлімге тастап кету жағдайлары өте жиі кездеседі. Ауылдық жерлердегі азық-түлік тапшылығы облыстың бірқатар аудандарында, әсіресе, Батбаққара ауданында берілген азық түлікті жымқыру және орынсыз пайдалану фактілері анықталған. Өтірік құжаттар жасап, азық-түлік көмегі қорынан 120 пұт тары ұрлаған. Кейбір колхоз басшылары азық-түлік қорларын сатып, ақшасын иемденген. Осындай әрекеттері үшін қатаң жаза қолданып, тонаушыларға қарсы қуғын-сүргінді күшейту жөнінде тапсырмалар берілді. 18 іс бойынша 112 адамға азық-түлік көмегі қаражатын жымқырды деген айып тағылды [АқОМА. Қ. 13-П. Оп. 2. I. 282. П. 5-7]. Осындай жағдайлар жергілікті халықтың жағдайын одан әлі әлсіретіп, тастанды балалар санын ұлғайтты.

Арал ауданы әкімшілік-аумақтық бөлініске сәйкес 1932-1938 жылдар аралығында Ақтөбе облысының құрамында болды. Төменде ұсынылған құжатта 1932 жылғы 25 қазандағы Ақтөбе облыстық ОГПУ-дың саяси бөлімінің Арал теңізі комендатурасының №19 арнайы қоныс аударушылардың жағдайы туралы №1 арнайы анықтамасы берілген. Қоныс аударушылар саны 4294 адам, оның 1368 ерлер, 1324 әйел адам және 602 бала болды. Казнаркомпростың 1932 жылы 07 мамырдағы №174 хатында Арал қаласынан арнайы қоныстанған 35 жетім және қараусыз қалған балаларды балалар үйіне орналастыру тапсырылды. Балалардың төсек жабдықтарын сатып алуға қажетті аудандық білім бөлімінің бюджетінен 1000 руб. аударылған [АқОМА. Қ. 281. Оп. 1. I. 1. П. 28].

Бұл деректер қоныс аударушылардың балаларын аса ауыр жағдайда өмір сүргенін айғақтайды. Олардың қаншасы аман қалып, қаншасы қайтыс болғаны жөнінде толық статистикалық мәліметтер сақталмаған. Дегенмен, қолда бар мәліметтерге сүйенсек, 1932–1934 жылдар аралығында бұл балалардың небары 15–20 пайызы ғана тірі қалғаны анықталады.

Қазақстаннан басқа өлкеге қоныс аударғандардың бір бөлігі 1932 жылдың жаз айларында мекендеріне қайта оралды. Олар күз айнала тұрғылықты жерлеріне қайта ауа көшеді. Себебі, бірқатар қазақ ауылдарында аштық пен жұқпалы аурулардан адамдар қырыла бастады. Панасыз балалар өз үйлерінен қашып, қалаларға шұбырды. Көше кезген балалар саны атқарушы органдар жоспарлаған жүз мыңнан төрт есе өсіп, 430 000 мыңға жеткен [ҚР ОМА. Қ. 509. Оп. 1. I. 164. П. 208-215].

Бұл жағдай үкімет басшыларын әбден әбігерге салды. Халық ағарту комиссариатының төрағасы С.Мендешев мәжілісте: «Панасыз балалардың өсуі уақытша құбылыс. Ашыққан ата-аналары балаларды тамақ табу үшін, қайыр сурауға жіберген. Негізі жетім балалар саны азайып келеді» - дейді. С.Мендешевтің сөзіне келіспейтіндер панасыз балалар саны азайған жоқ, керісінше 3000 баладан 9000 мыңға жеткенін айтады. Яғни, Халық ағарту комиссариаты С.Мендешев елдегі панасыз балалардың санын, жағдайын білмейді деп сөгеді [ҚР ОМА. Қ. 509. Оп. 1. I. 164. П. 208-211]. С.Мендешев көшеде қаңғып қалған панасыздардың қамын күйттемей, шындықтан алшақтау болды.

С.Мендешевтің 1932 жылы ақпан, наурыз айларында бір топ өкілдермен Орынбордағы босқындардың жағдайын бақылап, мәселелерін шешуге келеді. Елден кеткен босқындар Орынбордың өзінде және оның төңірегіндегі қалаларда 1000-ға тарта отбасы шоғырланып қалғаны анықталды. Олар әртүрлі қызметтер атқарды. Олар осы екі айда 100 адамдай қазақ босқындарының өлгенін анықтады. Әсіресе, қалада қаңғып жүрген панасыз балалардың күнкөрісі мен аштығы өте қиындық туғызды. Орынбордағы балалар үйіне 100 баланы орналастырды. Қазақстандық жас сәбилерге арналған 25 адамдық балалар бақшасы ашылды [Қойгелдиев, Омарбеков, 1993:134]. Осы жерде С.Мендешев Орта Еділге өтіп кеткен қазақтардың шын жанашыры болды деп айтуға болады.

Балалар үйіндегі сұмдықты әшкерелеуге С.Мендешевтің облыстық оқу бөлімдеріне жіберген құпия нұсқау хаты сеп болды. Құпия хатында: «балалар үйлеріне қосымша панасыз балаларды орналастыруға арнайы смета жіберіп отырмыз. Смета бойынша қаржыны Үкіметтен күтпей, ішкі ресурстарды жұмылдыру арқылы табындар» - делінген [ҚР ОМА. Қ. 509. Оп. 1. I. 171. П. 236].

Балалар үйлерінің жағдайы тым ауыр болды: тамақ тапшылығы салдарынан балалар ашқұрсақ жүріп, күнделікті тұрмыс қажеттіліктерін өтей алмады. Мұндай жағдайда мекеменің қаржылық қамтамасыз етілуі мен қаражаттың нақты көздері айқын болмады.

Қазақ әйелдері балаларын мекемелер мен үйлердің алдында тастап кетіп отырған. Қазақ органдары 1932 жылдың аяғында-ақ панасыз қалған тағы да 50 мың қазақ баласының ешқайда орналастырылмағандығын ресми түрде хабарлады. Қазақстандағы балалар үйлеріне панасыз қалған жетімдер сыймай жатыр және олардың арасында өлім көп. Мәселен, комиссия тексерген кезде Семей ауданындағы балалар үйлерінің бірінен уақытында алып кетуге көлік болмай үй астында, төледе жатып қалған 20 қазақ баласының іріп-шірі бастаған өліктері табылған [Әбдірайымов және т.б., 1991:61].

Облыстық эпидемиолог Стариковтың Ақтөбе облыстық атқару комитетіне, ҚАССР Денсаулық сақтау халық комиссариатына және Мемлекеттік саяси басқармаға 1933 жылы 26 қаңтарда жолдаған мәлімдеме хатында мынадай деректер келтірген: «Балалардың жағдайы өте нашар. Ата-анасынан айырылған 4 жасқа дейінгі балалар түгел қырылған. Балалар үйлерінен және жетімдерді паналатқан сондай жерлерден 4 жастан былайғы балаларды ғана, ал одан кішіректерін тек ана - аналарымен бірге көрдім, оларда әбден жүдеген. Балалар үйіндегілерден іш өту дертіне шалдықпаған бала жоқ. Әдетте 100-150 кісілік балалар үйінде күніне 1-2, әйтпесе 3 бала шетінейді, олардың орнын сол заматта панасыз жүрген балалар басады. Бала атаулыға мүлдем құрып кету қаупі төніп тұр [ҚР ОМА. Қ. 141. Оп. 1. І. 6403. П. 5]. Батыс өңірінде балалар панасыздығының міндеті тұрғанын көрсетеді.

Бірақ, 1932 жылы тамыз қыркүйекте РСФСР Денсаулық сақтау халық комиссариатының өтінішімен Қызыл Крест пен Қызыл Жартыай Кеңес қоғамының атқару комитеті Ақтөбе облысының 12 ауданына бірнеше санитарлық-эпидемиологиялық қосын жібереді. Олар үйлерді аралап, шешек және сүзек ауруларына қарсы екпе егіп, ашыққандарды іздестіреді. Азық түлік таратып, панасыз балаларды тамақтандырды, жуындырды, киім-кешекпен қамтамасыз етіп, балалар үйлеріне орналастырды. Облыстың 19 ауданының 12-де 3-ай бойы эпидемиология және тамақтандыру пунктері жұмыс жасады [Әбдірайымов және т.б., 1991:90]. Сонда 4-5 айдың ішінде бұл жұмыстың нәтижесі қайда кетті. Демек, елдің жағдайы өте нашар, болмаса ашыққандар мен панасыздардың жағдайы үкімет есебінде үстірт болғаны.

1932 жылы жазда Республика басшылығы Қазақстан Өлкелік партия комитетінің бюросының арнайы қаулысымен балалар панасыздығымен күрес маңызды саяси шара деп жариялап, өлкедегі кезіп жүрген панасыздарды балалар үйіне орналастыру міндетін қояды. Халық ағарту комиссариаты мен Денсаулық сақтау комиссариатына, Өлкелік балалар комиссиясына партия шешімімен мектеп жасындағыларды толық оқумен қамту, шұғыл түрде патронаж ұйымдастыру, жасөспірімдерді ФЗО-ға оқуға жіберу, 16 жастан асқандарды өндіріске жұмысқа орналастыру міндеті тапсырылды.

6000 баланы колхоздарға патронаждыққа беру туралы шарты жасалды. Бір ай ішінде 2073 бала патронаждыққа берілді. Өздері күнін шаққа көріп отырған шаруалар басқа біреудің балаларын бағуды міндеттеп алды. Бұлда үкіметтің атқару керек міндеттерін, халыққа артып беруі деп саналады. Совхоздар мен өндіріске жұмысқа орналастыру ісі дұрыс жүргізілмеді. Бар жоғы 670 адам жұмысқа алынып, жоспарланған 1500 баланың 364 ғана оқуға жіберілді. Балалар үйлерін кәсіпорындарға бекіту ісі де бірде бір облыста жүзеге аспады.

Қазақ Өлкелік Комитетінің бірінші хатшысы Ф.И. Голощекинді республикадағы панасыз балалардың санының өсуі назар аудартады. 1932 жылы қыркүйекте КСРО-ның Орталық Балалар Комиссиясына елдегі панасыз балалардың статистикасын келтіріп хат жолдайды. Хатында панасыздар саны – 43 446, оның 30630 Халық ағарту комиссариатының балалар үйінде, балалар коммунасында, нәрестелер үйінде - 1286 бала, патронаттық отбасында – 2175, ФЗО-да 497, 1245 кәсіпорындармен қамтылып отыр. Көшеде жүрген балалар саны – 7 712 деп көрсетеді. Ф.И.Голощекин елде егіннің шықпауы, халықтың үдере көшуін себеп етіп, көше балаларының 40 000 мыңнан асып, 50 000 мыңға жеткенін айта отырып, өзін ақтай бастайды. Жетім балалардан жұмысшы тап жасақтайтынын, еңбек коммуналарын салатынын алға тартып, Орталықтан 14239,2 сом ақша сұрайды. Кейін ол сомма балалардың киім-кешегімен, тамағына деп қайта есептеп, 16 174 200 сом сұратқан [ҚР ОМА. Қ. 509. Оп. 1. І. 163. П. 6].

Ф.И. Голощекиннің қабылдаған бұл шешімі қазақ даласында шашылып жатқан кішкентай жасөспірімдердің еш пайдасын тигізбеді. Билік еткен жылдарында қазақ шаруаларын күштеп отырықшыландыру саясатының нәтижесінде қазақ ауылдарын ойран етті. Дәстүрлі қазақ қоғамына

іріткі салды, отбасының шырқы бұзылды. Әке-шешесінен айырылған боздақтар аштан қырылып, қиын кезеңдерді бастарынан өткізді.

1932-1933 жылдардағы аштық қасіреті Батыс Қазақстанның демографиялық өсіп-өнуіне өрескел зиянын тигізді. Аштықтан, ауру-сырқаудан көз жұмған балалар санын түгендеу мүмкін емес, себебі деректер әр түрлі ақпарат береді.

Зерттеу нәтижесінде Батыс Қазақстандағы панасыз балалар санын азайту бағытында большевиктік билік тарапынан қабылданған бағдарламалар мен іс-шаралардың жүзеге асырылғаны айқындалды. Сонымен қатар 1930-жылдардағы ашаршылықтың балалар панасыздығы мәселесінің ушығуына ықпал еткен тарихи-әлеуметтік факторлар анықталды. Жергілікті аудандардағы балалар мекемелерінің қызметі мен ондағы тәрбиеленушілердің тұрмыс жағдайын сипаттайтын жаңа архивтік дереккөздер алғаш рет зерттеуге енгізіліп, олардың талдауға тартылуы ғылыми айналымдағы деректер базасын толықтырды.

Қорытынды. Осылайша 1930-1933 жылдардағы Батыс Қазақстандағы балалардың аса ауыр жағдайы кеңестік биліктің араласуымен ішінара түзетілді. Панасыз балалар контингентінің бір бөлігі аштықтың, жұқпалы аурулардың және қоғамдағы қайшылықтардың құрбаны болса, кейбірі мемлекеттік қолдау жүйесінің ықпалымен аман қалды. Алайда, аштықтан қайтыс болған балалардың нақты санын анықтау мәселесі деректердің жетіспеушілігінен мүмкін болмады. Кеңес үкіметі саясатының құрбаны болған панасыздардың қасіретін азайтуға балалар үйлері, қабылдау пункттері мен нәрестелер үйі айтарлықтай үлес қосты. Мемлекет панасыздық мәселесі жойылды деп қорытындылағанмен, түбегейлі мәселе шешілген жоқ. Өлкелік партия, атқару комитеттері және Ағарту халық комиссариаты балалардың тұрмыстық жағдайын жақсарту үшін кешенді жұмыстар жүргізді. Кәмелеттік жасқа толған жеткіншектер кәсіптік-техникалық білім беру мекемелеріне жіберіліп, кейін қоғам өміріне бейімделді. Ашаршылық жылдарындағы панасыз балалардың бір бөлігі білім алып, елдің патриот азаматына айналды.

Дереккөздер

- ҚР ОМА – Қазақстан Республикасының орталық мемлекеттік архиві
 АқОМА – Ақтөбе облыстық мемлекеттік архиві
 Ашаршылық, Т. 3, 2021 – Ашаршылық. Голод. 1928–1934. Документальная хроника. Сб. док. Т.3. 1932–1934 / Отв. редактор Б. Әбдіғалиұлы. Нұр-Сұлтан, 2021. 1027 с.
 Ашаршылық, Т. 4, 2021 – Ашаршылық. Голод. 1928–1934. Документальная хроника. Сб. док. Т. 4 / Отв. редактор-составитель Б. Әбдіғалиұлы. Нұр-Сұлтан, 2021. 776 с.
 Ашаршылық, Т. 10, 2023 – Ашаршылық. Голод. 1928–1934. Документальная хроника. Сб. док. Т. 10: 1932–1934 / Отв. редактор Е. Сыдыков. Алматы, 2023. 600 с.
 Ашаршылық, Т. 5, 2021 – Ашаршылық. Голод. 1928–1934. Документальная хроника: куәгерлер естеліктері, ашаршылық туралы жазылған кітап-жинақтар материалдары, көркем әдебиет үзінділері / Т. 5. Жауапты редактор-құрастырушы Б. Әбдіғалиұлы. Нұр-Сұлтан: Фолиант, 2021. 604 б.

Sources

- QR OMA – Qazaqstan Respublikasynyn ortalyq memleketтик arhivi [Central State Archive of the Republic of Kazakhstan]
 AqOMA – Aqtobe oblystyq memleketтик arhivi [State Archive of the Aktobe Region]
 Asharshylyq, T. 3, 2021. Asharshylyq. Golod. [Famine] 1928–1934. Dokumentalnaya hronika. Sb. dok. T. 3. 1932–1934. Otiv. redaktor B. Abdygaliuly. Nur-Sultan, 2021. 1027 p.
 Asharshylyk, T. 4, 2021 – Asharshylyq. Golod. 1928–1934. [Famine] Dokumentalnaya hronika. Sb. dok. T. 4. Otiv. redaktor-sostavitel B. Abdygaliuly. Nur-Sultan, 2021. 776 p.
 Asharshylyk, T. 10, 2023 – Asharshylyk. Golod. 1928–1934. [Famine] Dokumentalnaya hronika. Sb. dok. T. 10: 1932–1934. Otiv. redaktor E. Sydykov. Almaty, 2023. 600 p.
 Asharshylyk, T. 5, 2021 – Asharshylyk. Golod. 1928–1934. [Famine] Dokumentalnaya hronika: kuagerler esteliktery, asharshylyq turaly jazylgan kitap-jinaqtar materialdary, korkem aеbyet uzindilery. T. 5. Jauapty redaktor-qurastyrushy B. Abdygaliuly. Nur-Sultan: Foliant, 2021. 604 p.

Әдебиеттер

- Әбдірайымов және тб., 1991 – Әбдірайымов С., Бухонова И.Н., Грибанова Е.М., Жағыпаров Н.Р., Осипов В.П. Қазақ қалай аштыққа ұшырады/Голод в казахской степи. Алматы: Қазақ университеті, 1991. 208 б.
 Байсарина, 2021 – Байсарина К.К. Шығыс Қазақстан өңіріндегі ашаршылық және панасыз балалар тағдыры (1930-1932 жж. // Вестник КазНПУ им. Абая. Серия: исторические и социально-политические науки. 2021. № 1(68). С. 9-14. URL: <https://bulletinhistsocpolit.kaznpu.kz/index.php/ped/article/view/318/313>

- Заключение Комиссии Президиума Верховного Совета Республики Казахстан // Советы Казахстана. 1992. 22 декабря. <https://e-history.kz/ru/news/show/3655>
- Камерон, 2020 – *Камерон С.* Аштық жайлаған дала. Ашаршылық, озбырлық және Кеңестік Қазақстанды орнату. Алматы: Kazakhstan Risks Assessment Group, 2020. 304 с
- Кашикчи, 2020 – *Кашикчи (Kaşıkçı M. V.)* Growing Up Soviet in the Periphery: Imagining, Experiencing and Remembering Childhood in Kazakhstan, 1928–1953. Arizona State University, 2020. 398 p.
- Киндлер, 2024 – *Киндлер Р.* Сталиндік көшпенділер. Қазақстан билігі және ашаршылық / Аударған: Ө. Ахмет. Астана: Фолиант. 2024. 432 б.
- Қайпбаева, Әбікей, 2024 – *Қайпбаева А.Т., Әбікей А.М.* 1920–1930 жылдардағы Қазақстан аумағындағы және іргелес елдердегі балалар панасыздығы мәселесіне тарихнамалық шолу // Отан тарихы. 2024. Т. 27. № 3. С. 665-679. DOI: 10.51943/2788-9718_. (қаралған күн:19.03.2025)
- Қойгелдиев, Омарбеков, 1993 – *Қойгелдиев М., Омарбеков Т.* Тарих тағылымы не дейді? Алматы: Ана тілі, 1993. 208 б.
- Құдайбергенова және т.б., 2022 – *Құдайбергенова А.И., Қозыбаева М.М., Мамытова С.Н., Қурманов З.К., Исенов Ө.И., Мұсағалиева А.С., Байдалы Р.Ж., Күбеев Р.Д.* XX ғасырдың 30-жж. басындағы жаппай ашаршылық кезеңіндегі Орталық Азия республикалары мен Ресейдегі қазақ босқындары: Ұжымдық монография. Алматы: «Мадияр» ЖК, 2022. 259 б.
- Малышева, 1999 – *Малышева М.П., Познанский В.С.* Казахи-беженцы от голода в Западный Сибири (1931–1934 гг.). Алматы: Ғылым, 1999. 535 с.
- Михайлов, 1996 – *Михайлов В.Ф.* Хроника великого джута. Басылым 2. Алматы, 1996: Жалын. 400 б.
- Мухатова, 2025 – *Мухатова О.* Аштық жылдарындағы қорғансыз балалар жағдайы // *Asian Journal "Steppe Panorama"*. 2025. № 12(2). С. 516–530. DOI: https://doi.org/10.51943/2710-3994_2025_12_2_516-530
- Мұқтарұлы, 1997 – *Мұқтарұлы С.* Кәмпеске: Көптомдық тарихи-анықтамалық басылым. Алматы:Жалын, 1997. 416 б.
- Сақтағанова, Сақабай, 2024 – *Сақтағанова З. Г., Сақабай Т. Қ.* 1930-шы жылдардағы ашаршылық кезіндегі Орталық Қазақстандағы панасыз балалар мәселесі // *Қарағанды университетінің хабаршысы*. 2024. № 29. 4(116). С. 156–166. DOI: 10.31489/2024HPH4/156-166.
- Смағұлова, 2023 – *Смағұлова С.* 1931–1933 жылдардағы қазақ балаларының ашығуы // *The Qazaq Historical Review*. 2023. Т. 1. № 3. 340–354-бб. DOI: <https://doi.org/10.69567/3007-0236.2023.3.340.354>
- Сүгірәлімова, 2006 – *Сүгірәлімова Г.Б.* Қазақстандағы панасыз балалар: Мәселені шешу тарихы, тәжірибесі, қорытындысы (1920–1940 жылдар): автореф. дис. ... тарих ғыл. канд. Қарағанды. 147 б.

References

- Abdyrayymov et al., 1991 – *Abdyrayymov S., Buhonova I.N., Gribanova E.M., Jagyiparov N.R., Osipov V.P.* Qazaq qalay ashtyqqa ushyrady/Golod v kazahskoy stepy. [Hunger in the Kazakh Steppe]. Almaty. "Qazaq universitety", 1991. 208 p. [in Kazakh]
- Baisarina K.K., 2021 – *Baisarina K.K.* Shygys Qazaqstan onırındaғы ašharshylyq jane panasyz balalar tagdyry (1930-1932 jj.) ` [Famine and the fate of homeless children in the East Kazakhstan region (1930-1932)]. *Vestnik KazNPU im. Abay*. Seria: istoricheskie i sosialno-politicheskie nauki. 2021. № 1(68). Pp. 9-14. URL: <https://bulletinhistsopolit.kaznpu.kz/index.php/ped/article/view/318/313> [in Kazakh]
- Kameron, 2020 – *Kameron S.* Ashtyq jaylagan dala: ašharshylyq, ozbyirlyq jane Kenestyk Qazaqstandy ornatu [The Hungry Steppe: Famine, Violence, and the Making of Soviet Kazakhstan] Almaty: 2020. 305 p. [in Kazakh]
- Kaşıqçı, 2020 – *Kaşıqçı M. V.* Growing Up Soviet in the Periphery: Imagining, Experiencing and Remembering Childhood in Kazakhstan, 1928–1953. Arizona State University, 2020. 398 p.
- Kaypbaeva, Abikey, 2024 – *Kaypbaeva A.T., Abikey A.M.* 1920–1930 jyildardagy Qazaqstan aumagyindagy jane irgeles elderdegi balalar panasyzdygy мәселесіне тарихнамалық шолу. [Historiographical review of the problem of child homelessness in the territory of Kazakhstan and neighboring countries in the 1920s–1930s]. *Otan tarihy*. 2024. Т. 27. № 3. Art. 3. Pp. 665-679. DOI: 10.51943/2788-9718_. [in Kazakh]
- Kindler, 2024 – *Kindler R.* Stalindik koshpendyler. Qazaqstan biligi jane ašharshylyq [Stalin's Nomads. Kazakhstan authorities and famine]. Audargan: O. Ahmet. Astana: Foliant. 2024. 432 p. [in Kazakh]
- Koygeldiev, Omarbekov, 1993 – *Koygeldiev M., Omarbekov T.* Tarih tagyilyimy ne deydy? [What does the history of history teach?]. Almaty: Ana tili, 1993. 208 p. [in Kazakh]
- Kudaybergenova et al., 2022 – *A.I. Kudaybergenova, M.M. Kozybaeva, S.N. Mamyitova, Z.K. Kurmanov, O.I. Isenov, A.S. Musagalieva, R.J. Baydalyi, R.D. Kubeev.* XX gasyrdyn 30-jj. basyindagy jappay ašharshylyq kezenindegy Ortalyq Aziya respublikalary men Reseydegy qazaq bosqyndary: Ujymdyq monografiya. [Kazakh refugees in the Central Asian republics and Russia during the mass famine of the early 30s of the XX century: Collective monograph]. Almaty: «Madiyar» JK, 2022. 259 p. [in Kazakh]
- Malyševa, 1999 – *Malyševa M.P., Poznanski V.S.* Kazakhi – bejensy ot goloda v Zapadnoi Sibiri (1931-1934 gg.) [Kazakh refugees from famine in Western Siberia (1931-1934)]. Alma-Ata: Gylım, 1999. 536 p. [in Russian]
- Mihalov, 1996 – *Mihalov V.F.* Hronika velikogo dzhuta. Basylym 2. Almaty:Zhalyn. 400 p. [in Russian]

- Muhatova, 2025 – *Muhatova O.* Ashtyq zhyldaryndagy qorgansyz balalar zhagdajy. *Asian Journal "Steppe Panorama"*. 2025. № 12(2). Pp. 516–530. DOI: https://doi.org/10.51943/2710-3994_2025_12_2_516-530
- Muktaruly, 1997 – *Muktaruly S.* Kampeske: Koptomdyq tarihi-anyqtamalyq basylym. [Collectivization]. Almaty: Jalyn, 1997. 416 p. [in Kazakh]
- Saktaganova, Saqabay, 2024 – *Saktaganova Z. G., Sakabay T. K.* 1930-shyi jyildardagy asharsylyq kezindegy Ortalyq Qazaqstandagy panasyz balalar maselesi [The problem of homeless children in Central Kazakhstan during the famine of the 1930s]. *Qaragandy universitetinin habarshysy*. 2024. № 29. 4(116). Pp. 156–166. DOI: 10.31489/2024HPh4/156-166. [in Kazakh]
- Smagulova, 2023 – *Smagulova S.* 1931–1933 jyildardagy qazaq balalarynyn ashyguy [The famine of Kazakh children in 1931–1933]. *The Qazaq Historical Review*. 2023. T. 1. № 3. Pp. 340–354. DOI: <https://doi.org/10.69567/3007-0236.2023.3.340.354> [in Kazakh]
- Sugiralimova, 2006 – *Sugiralimova G.B.* Qazaqstandagy panasyz balalar: maseleni sheshu tarihiy, tazhiribesi, qorytyndysy (1920–1940 jyldar) [Homeless children in Kazakhstan: history of problem solving, experience, conclusion (1920–1940)]: T.g.k. ... diss. [in Kazakh]
- Zaklyuchenie Komissii Prezidiuma Verhovnogo Soveta Respubliki Kazahstan. *Sovety Qazahstana*. 1992. 22 dekabrya [Conclusion of the Commission of the Presidium of the Supreme Soviet of the Republic of Kazakhstan]. URL: <https://e-history.kz/ru/news/show/3655> [in Russian]

СОДЕРЖАНИЕ

ОТАН ТАРИХЫ № 28 (3). 2025

Ainur Dauletovna Zhuandykova, Kuanysh Aldabergenovich Iskakov

THE HISTORY OF KAZAKH MIGRATION TO IRAN: CAUSES, STAGES AND CONSEQUENCES.....553

Burkitbay Gelmanuly Ayagan

ON THE HISTORY OF THE TRANSLATION OF "THE SECRET HISTORY OF THE MONGOLS" BY S.A. KOZIN.....563

Makhabbat M. Kozybayeva

SOCIAL AND LEGAL ASPECTS OF DISENFRANCHISEMENT IN KAZAKHSTAN IN THE 1920S–1930S.....573

Nazym Amanzholova, Aliya Oskembay, Kenzhegul Tergembay

YOUTUBE AS A PLATFORM FOR THE REPRESENTATION OF OTYNSHY ALZHANOV: INTERPRETATIONS AND PUBLIC ENGAGEMENT IN DIGITAL MEDIA.....591

Ziyabek E. Kabuldinov, Olzhas B. Kuanbay, Ualikhan S. Ibraev

JAPANESE HISTORIOGRAPHY FROM ANCIENT TIMES TO 1912: EVOLUTION OF HISTORICAL THOUGHT AND SOURCES.....601

Oraz Sapashevich Sapashev, Samat Kairollaevich Samashev

THE TRADITION OF CONTINUITY IN STATE STANDARDS AND WEAPONRY AMONG THE SAKA, XIONGNU, AND TURKS.....617

Toraigyrov Erzhan Muratovich, Bakirova Zhansaya Bazaralyevna

DEVELOPMENT OF EDUCATION AND ENLIGHTENMENT IN THE PRIIRTYSH REGION FROM THE SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY TO THE 1920S.....638

Zauresh Galimzhanovna Saktaganova, Tolkynay Kuandykzy Sakabay

FOOD AND FINANCIAL ASSISTANCE MEASURES FOR DESTITUTE CHILDREN DURING THE FAMINE OF THE 1930S (ON THE EXAMPLE OF CENTRAL KAZAKHSTAN).....650

Абдукаюм Абдукадиров

УСТАНОВЛЕНИЕ СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ В ТУРКЕСТАНЕ И ПРОЦЕСС ФОРМИРОВАНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ НА ТЕРРИТОРИИ СОВРЕМЕННОГО УЗБЕКИСТАНА (1917–1924 гг.).....660

Айгүл Молдалиқызы Сманова

ГЕНЕРАЛ В. СИКОРСКИЙДІҢ ЭМИГРАНТТЫҚ ҮКІМЕТІ: САЯСИ КЕЛБЕТІ МЕН ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ІС-ӘРЕКЕТІ.....669

Альбина Абеновна Максумова, Айнура Канатовна Кайруллина

ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ СТАРШЕГО СУЛТАНА БАЯНАУЛЬСКОГО ВНЕШНЕГО ОКРУГА КАЗАНГАПА БИ САТЫБАЛДЫУЛЫ.....681

Сұлтан Хан Аққұлұлы Жүсіп, Сулушаш Рахимжановна Сарманова, Халил Борисович Маслов

ӘЛИХАН БӨКЕЙХАННЫҢ ИМПЕРАТОРЛЫҚ РЕСЕЙ ГЕОГРАФИЯЛЫҚ ҚОҒАМЫНЫҢ БАТЫС-СІБІР БӨЛІМІ ҚҰРАМЫНДА ҚАЗАҚ ДАЛАСЫН ЗЕРТТЕУГЕ ҚОСҚАН ҮЛЕСІ.....690

Ахметова Раушан Дюсенбековна, Қонбай Ерке

1930-ШЫ ЖЖ. АШАРШЫЛЫҚ КЕЗЕҢІНДЕГІ БАЛАЛАР ТАҒДЫРЫ (БАТЫС ҚАЗАҚСТАН Өңірі мысалында).....705

Болат Сагидоллаұлы Жұмағұлов, Лесқали Базарғалиұлы Бердіғажин, Алдар Сәрсенұлы Сәрсенов

1931 ЖЫЛҒЫ МАУСЫМДАҒЫ БОСАҒА ШАЙҚАСЫ: ҰРЫС ТАКТИКАСЫ, ӘСКЕР КҮШІ.....719

Гульмира Усенбаевна Орынбаева

ЭТНОГРАФИЯ КАЗАХСТАНА МЕЖДУ ПРИТЯЖЕНИЕМ «УХОДЯЩЕГО ПОЛЯ» И «КОЛХОЗНОЙ» ПОВЕСТКОЙ (2-я половина 40-х – 50-е гг. XX в.).....732

Дидар Бейсенғалиевна Касымова, Болат Кудайбергеноұлы, Алмас Каиргельдинович Кенжеғалин

ПИСЬМО 43 ИЗ КЕНТАУ В ЦК КП КАЗАХСТАНА: ОПЫТ АНАЛИЗА.....749

Динара Кайсаровна Сулейменова, Алпысбес Махсат Алпысбесұлы

ВНЕШНЯЯ ПОЛИТИКА ХАНА ТОКТАМЫША В 1380-1395 ГОДАХ.....767

Еңлік Қабыкенқызы Абеуова, Анар Еркенқызы Кәрімова, Гүлфира Елубайқызы Отепова

Ә.Х. МАРҒҰЛАННЫҢ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАРДЫҢ ДАМУЫНЫҢ КӨРІНІСІ РЕТІНДЕГІ РЕЦЕНЗИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТІ (1940-1960 жж.).....777

Ерден Ерназарович Ибраев, Гульмира Келдыбаевна Нурушева, Жангельды Арсенович Шаукенов

МЕТОДОЛОГИЯ КУЛЬТУРНОЙ ИСТОРИИ В КОНТЕКСТЕ КАЗАХСТАНСКОГО КИНЕМАТОГРАФА.....790

Жаксылық Муратович Сабитов

ШЫҒЫС ХАН ӘСКЕРІМЕН ШЫҒЫС ДЕШТІ ҚЫПШАҚТЫ 1210-1230-ЖЫЛДАРЫ ЖАУЛАП АЛУЫ.....801

Кенжебаев Габит Капезович, Мурзаходжаев Куаныш Мадиевич

СВЕТСКИЕ И МУСУЛЬМАНСКИЕ УЧЕБНЫЕ ЗАВЕДЕНИЯ В КАЗАХСТАНЕ НА РУБЕЖЕ XIX–XX ВЕКОВ: ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЙ АСПЕКТ.....812

Құдайбергенова Айжамал Ибрагимқызы, Абдулина АқсұңқарТұрсынқызы

ҚАЗАҚСТАН ҚАЛАЛАРЫНДАҒЫ 1920-1930 ЖЫЛДАРДАҒЫ ЭТНОДЕМОГРАФИЯЛЫҚ ҮДЕРІСТЕР.....827

Нұрсан Әлімбай, Болат Құдайбергенұлы Смағұлов

РЕСЕЙДІҢ ҚАЗАҚ ӨЛКЕСІН АГРАРЛЫҚ ОТАРЛАУЫНЫҢ НЕГІЗГІ СУБЪЕКТІЛЕРІ. КРЕСТЬЯНДАРДЫҢ ЖЕТЕКШІ СУБЪЕКТІГЕ АЙНАЛУЫ (XVIII – 1917).....844

Өтеубай Қожақұлы, Абусаид Гафурұлы Асқар

XIX ғ. II-ЖАРТЫСЫ МЕН XX ғ. БАС КЕЗІНДЕГІ СЫРДАРІЯ ОБЛЫСЫНДАҒЫ САУДА МЕН ӨНЕРКӘСІПТІҢ ДАМУЫ.....881

Самал Сағнайқызы, Спатай Алтынбекович Сартаев, Салтанат Адыровна Нусупбаева

КОЛЛЕКТИВИЗАЦИЯ И РЕПРЕССИИ: ТРАНСФОРМАЦИЯ КАЗАХСКОГО ОБЩЕСТВА В XX ВЕКЕ.....895

Сейдехан Нұрмаханұлы Әлібек, Ержан Джаркинбаевич Пазиров, Асан Үсінов

«ҮЛКЕН ТЕРРОР» ЖЫЛДАРЫ ОҢТҮСТІКТЕ ҚЫЗМЕТ АТҚАРҒАН АЛАШ ҚАЙРАТКЕРЛЕРІНІҢ ҚУҒЫНДАЛУЫ АРХИВ МАТЕРИАЛДАРЫ МЕН МЕРЗІМДІ БАСЫЛЫМ БЕТТЕРІНДЕ.....907

Тимур Әкімханұлы Әпендиев, Нұржігіт Момынбекұлы Абдуқадыров, Мадина Анатольевна Ермаханова

ГЕРМАНИЯДАҒЫ ҚАЗІРГІ ДЕМОГРАФИЯЛЫҚ ТЕНДЕНЦИЯЛАР МЕН ПРОБЛЕМАЛАР (1991-2024 жж.).....920

Токтабай Ахмет Уалханұлы

ИСТОРИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИРРИГАЦИОННОГО ЗЕМЛЕДЕЛИЯ В ЖЕТЫСУ И ЮЖНОМ КАЗАХСТАНЕ.....936

Шолпан Аширалиевна Торгаутова, Гульжан Даулетбековна Сугирбаева, Женгиз Буяр

ДИНАМИКА ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ ПОЛИЭТНИЧЕСКОГО СОСТАВА ЮЖНОГО КАЗАХСТАНА В КОНЦЕ XIX в. - 1924 г.....946

Эльмира Серікбайқызы Абдукамалова, Ақмарал Ғосманқызы Ибраева, Пердехан Бекмағанбетұлы Мұсырманқұл

«РАДЛОВ АЛЬБОМЫНДАҒЫ» ҚАЗАҚ МӘДЕНИЕТІНІҢ КӨРІНІСІ: МУЗЕЙЛІК АТРИБУЦИЯ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....965

Редакцияның мекен-жайы:

050100, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көшесі, 28
Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты
«Отан тарихы» журналының редакциясы

Сайтқа сілтеме: <https://otan.history.iie.kz>

Тел.: +7 (727) 272-46-54.

E-mail: otanhistory@gmail.com.

Журнал Қазақстан Республикасының Ақпарат және қоғамдық келісім министрлігінде
1998 ж. 9 наурызда тіркеліп, N 158-ж кезегіне ие болды.

Мақалаларды қайта бастырып жариялағанда, микрофильмге және басқа да көшірмелерге түсіргенде
міндетті түрде журналға сілтеме жасау қажет.